

Ovaj zanimljiv i koristan zbornik oslanjao se velikim dijelom i na literaturu vezanu uz teme istraživanja, pa je zborniku pridodan i bibliografski dio. Bibliografske jedinice upozoravaju na određenu »modu istraživanja« koja je neko vrijeme trajala u znanosti. Pretežu mjesne monografije, čiji su autori domaći ljudi, historijski obrazovani i orijentirani.

Knjiga je opremljena fotografijama. Šteta što ih nije više, no kako je i istraživanje izvršeno u jednoj sezoni, fotodokumenti potječu samo s tog terenskog uviđaja.

Nives RITIG-BELJAK

**ZORICA RAJKOVIĆ, TRADICIJSKI
OBLCI NEVJENČANOG BRAKA
KOD HRVATA I SRBA U SVJETLU
POJMA »POKUSNI BRAK«,
Institut za narodnu umjetnost,
Zagreb 1975, 115 str.**

Knjiga **Tradicijski oblici nevjenčanog braka**... nastala je razradom magistarskog rada autorice Z. Rajković. Pojava koju razrađuje kompleksna je u svojoj suštini i zahtijeva apsolutnu objektivnost pristupa i analize. Knjiga je već godinu dana pred nama, ali njeno prikazivanje i davanje kritičke ocjene zahtijevalo je vremena za objektivno sagledavanje stanja stvari, te stoga ovaj prikaz dolazi s malim zakašnjenjem.

Od početka našeg stoljeća »pokusni brak«, odnosno »brak na probu«, tretiran je u pravnoj praksi i analiziran u pravnoj i etnološkoj literaturi. Razlike u opisima iz literature i stvarne situacije koju zatiče na terenu navode autoricu na pokušaj preciznog određivanja termina i ustanovljavanja znanstvene istine o postojanju tog običaja. Terenska provjera podataka iz literature i etnoloških upitnica na istim prostorima u kojima je običaj opisan osnova je analize svakog dostupnog podatka. Autorica uz etnološku, kon-

zultira i pravnu literaturu, zakonske odredbe i stručnjake iz porodičnog prava i sociologije porodice. U radu polazi od **određenja pokusnog braka** iz objavljenih tekstova (str. 5—7), da bi u poglavlju **Osvrt na dosadašnju literaturu** (str. 9—65) (nastojeći da »i sama ne izazove nesporazume i ne ošteti autore koje citira«) podvrgla te sadržaje kritičkoj analizi i ukazala na izvor iz kojega je očito poteklo determiniranje pojave kao »brak na probu«. Analiza iscrpnog citata svakog autora pruža i mogućnost sagledavanja općeg stanja u društveno-porodičnim odnosima u zahvaćenom vremenu i prostoru. U tome i u daljem tekstu vidljiv je napor autorice da što objektivnije prosuđuje stvari, pa u tome otkriva različit odnos drugih autora ne samo uslijed određene stručne usmjerenosti (analize problema samo s aspekta svoje struke), već i zbog različita njihova vrednovanja tradicijske kulture. To se odražava na tretmanu običaja. Već u tom poglavlju, na temelju poznavanja činjeničnog stanja na terenu, autorica pokazuje da se mnogi opisi tzv. »pokusnog braka« odnose na tradicijski nevjenčani brak, predbračne odnose i sl., te da su nedovoljno precizni da bi ukazivali na probnu intenciju institucije. Kompleksnost opisanih situacija, prenošenje moralnih kriterija razvijene sredine na seosko društvo, nerazumijevanje normi tradicijskog života, pretpostavljeni su ovdje kao razlozi istovrsnog određivanja različitih pojava tradicijske kulture, i to ponajviše izraženo u radovima pravnika. Međutim, pokazalo se da su mnoge osobitosti bračnog statusa u tradicionalnim sredinama (očito pod utjecajem starije stručne literature) dovodile do dvoumljenja i samih etnologa o karakteru pojave. Dosad se ovaj problem nije pojavljivao kao centralni interes drugih autora, već u sklopu promatranja kompleksa običaja, stoga su gotovo svi citirali ranije postavke stručne literature i njima se priklanjali. Da to nije precizno zahvaćeno ni u stranoj literaturi, pokazuje autorica izborom nekih važnijih radova švedskih, njemačkih i sovjetskih autora. Z. Rajković nastoji kritičkom analizom izbjeći poistovećivanje nekoliko tradicijskih pojava koje su obuhvaćene pod pojmom »pokusni brak«. Ona precizira osnovne elemente bitne za klasificiranje pokus-

nog braka (**analiza pojave**, str. 67—71) i kao osnovne determinante određuje: specifičnu ispitnu funkciju (probu), trajanje pokusnog braka i njegovu nelegitimnost u odnosu na pravne norme. Specifična **pokusna funkcija** svakako bi trebala biti najkarakterističnija, pa autorica precizira tri osnove ispitivanja: sposobnost rađanja, radne sposobnosti i podesnosti nevjeste kako za bračni život tako i za porodični krug. **Pokusni period** je vremenski okvir provjeravanja i tu suštinsku cjelinu autorica naziva **pokusnom situacijom**. Ona je po zakonu nelegitimna, a tek nakon nje dolazi do legalizacije braka ili do njegova raspada. Problem — **pokusni brak kao tradicijska ili novija pojava** (str. 69—70) ostavljen je otvorenim do kraja rada.

Iako autorica slijedi određeni smjer iznošenja, te iz objavljene literature precizira i **sankcije pokusnog braka** (str. 70—71), bilo bi možda sretnije da je analiza tzv. pokusnog braka kao tradicijske institucije uslijedila iza poglavlja o vlastitim **terenskim istraživanjima** (str. 73—103), u kojem iscrpno citira i obrazlaže iskaze kazivača i metode terenskog rada na prostorima Dalmatinske zagore, Like, Korduna i Negotinske krajine u ist. Srbiji.

Rasprava o rezultatima (str. 105—111) čini završni dio knjige, u kojoj zaključna mišljenja proizlaze iz kritičke komparativne analize terenskih iskustava autorice i iznesenih podataka stručne literature.

Autorica Z. Rajković u ovom je radu »prvenstveno tragala za pokusnim brakom kao tradicijskom ustanovom«, promatrajući i »slična zbivanja novijeg porijekla« (76). Ustanovila je da pisana anketa, zbog delikatnosti ovog sadržaja, nije adekvatna metoda ispitivanja, te upozorava na neophodnost kontrole iskaza. Njena je konstatacija da »gotovo sve značajke pokusnog braka koje bi ga trebale potvrditi kao tradicijsku ustanovu Hrvata i Srba izazivaju niz pitanja i sumnji«, te da noviji slučajevi »nisu, bar zasad, poprimili karakter institucije« (111). Poznavanje uzroka pojave i motivacije smatra za temelj ispravnosti suda o tradicijskim oblicima ponašanja. U svojoj analizi zahtjeva tradicijske oblike dovođenja nevjeste i svadbovanja, te raskorak koji čini nevjenčani brak

i konkubinac sa slovom zakona. Utvrđuje da u tom ponašanju tradicionalno stanovništvo još daje prednost »običajnom činu pred zakonskim« (107). Funkcionalni kriterij autorica postavlja osnovom za određivanje institucionalnosti pokusa za stalniji bračni život i smatra potrebnim da pokus i pokusni rok budu izraženi u svijesti provodilaca. Terenska kontrola istraživanja autorice nisu dokazala svjesno stupanje u pokusni bračni period, a kako ni ostali podaci nisu odoljeli njenoj kritičkoj analizi, to ona stavlja u sumnju institucionalnost pokusnog braka i njegovu tradicijsku komponentu. Treba još jednom reći da termin pokusni brak nalazimo jedino u stručnoj literaturi našeg stoljeća, a da opisi iz ranijih stoljeća tretiraju pojave adekvatne iznesenima samo kao nelegitimni nevjenčani bračni odnos.

Autorica je u radu primijenila kompleksnu metodu, no šteta je što ovdje nema bar kratke analize toka društveno-historijskih odnosa u zahvaćenim sredinama, jer su ti odnosi apsolutno utjecali na običajno ponašanje i formiranje profila tradicijske kulture. Podaci iz matičnih knjiga vjenčanih i rođenih, koje autorica nije obuhvatila ovim radom, bili bi također naročito korisni kao kriterij vremenskog i suštinskog odnosa rađanja djeteta i vjenčanja kao eventualne završnice pokusnog bračnog perioda i poslužili bi kao antiteza pretežnim analizama raspadnutih bračnih veza koje nalazimo u literaturi. Djelo tretira pojavu na zadanom etničkom prostoru uglavnom po prethodno objavljenim radovima, pri čemu se Z. Rajković usmjerava na određene teritorije SR Hrvatske i jednu od najkarakterističnijih regija SR Srbije. Samim tim ukazuje se potreba daljeg proučavanja ovih pojava na preostalom prostoru. Isti tretman pojave nalazimo npr. u djelima iskusnog praktičara i pravnog teoretičara dra Alije Silajdžića, koji piše o »**brakovima na probu**«¹ kod hrvatskog, srpskog i muslimanskog stanovništva Bosne i Hercegovine. Kao pravnik stavlja na diskusiju taj problem, nalazeći uzroke konkubinatu i nevjenčanom braku (ko-

¹ A. Silajdžić, **Brakovi na probu**, Pitanja za diskusiju, str. 196—197.

je stavlja pod nazivnik »probnog braka«) u društveno-historijskoj zapostavljenosti žene. Autor tretira suvremene pojave u poslijeratnom periodu, i to specijalno na područjima okružnih sudova Sarajevo i Dubrovnik,² karakterizirajući tok pojave — odvođenjem djevojke s dogovorom, nevjenčanim periodom života, registracijom i konačno rastavom tih brakova pred sudom. Od svih navedenih primjera samo u jednom (iz Visokog, g. 1957) u sudskom postupku je citirana izjava nevjenčanog muža da je već u razorenim bračnim (nevjenčanim) odnosima rekao ženi da »treba da ostane dvije godine na probi«, no ona je ubrzo iza te opomene bila izbačena iz njegove kuće i sudskim putem je tražila naknadu. »Brak na probu« kao specifikum Korčule, Silajdžić iznosi na temelju informacija koje je dobio od »sudija, advokata i drugih lica koja poznaju bračne i porodične odnose ovoga područja«. Međutim, ni primjeri iz Korčule ne pokazuju precizno svjesni probni odnos. Kako u nevjenčani bračni odnos mladi ulaze svjesno i dobrovoljno, to Z. Rajković svojim radom ukazuje na to da bi trebalo isto pretpostaviti i za probni brak. Međutim, primjeri A. Silajdžića dokazuju rastavu pozakonjenih nevjenčanih brakova s dugim nevjenčanim stažem, a kao brojne uzroke rastava on navodi dokumente o napuštanju braka od jednog partnera koji već godinama živi u novoj nevjenčanoj zajednici s drugim i u njoj ima djecu (Okr. s. Sarajevo). Svim tim radovi dra A. Silajdžića u stvari potkrepljuju stavove Z. Rajković i ukazuju na istovetnost tradicijske pojave i odnosa prema njoj na mnogo širem tradicijskom prostoru. Sasvim ispravni stav Z. Rajković da pojave tradicijske kulture treba razumjeti i mjeriti ih njihovim vlastitim mjerilima, potkrepljuje zaključak A. Silajdžića da se u donošenju presuda

u svim iznesenim slučajevima »sud nije mogao osloboditi izvjesnih moralnih naziranja«. To su razlozi u kojima Z. Rajković vidi uzroke poistovećivanja dviju pojava pod pojmom probni brak, iako ne negira postojanje probne intencije u suvremenim slučajevima. Takav je npr. slučaj iz Visokog, koji pokazuje utjecaj promjene proizvodnih odnosa na raspad tradicijskog ponašanja mladih, jer mladić ovdje nakon zasnivanja radnog odnosa u obližnjem gradu odustaje od namjeravanog braka, koristeći se izjavom koja nije rezultat tradicijskog shvaćanja, što se vidi po iskazu obrane djevojke.

U razmatranju ovog problema postavlja se i pitanje opravdanosti termina brak uz ovu pojavu. Plodnost žene kao jedna od najvažnijih značajki prenosi se iz tradicijskih sredina u urbane prostore. Raspadom koherentnosti tradicijskog društvenog kruga javlja se suvremeni svjesni ispit plodnosti djevojke u predbračnim odnosima, koji ne pretpostavljaju zajednički elementarni bračni život, pogotovo kad mladi par izlazi iz seoske sredine u urbani krug. Osim toga problem klasifikacije običaja kao probe ostaje otvoren potrebom analize pitanja — da li se svijest o probi mora **iskazati** bar u dogovoru mladih ili se može pretpostaviti da je to u karakteru tradicijskog ponašanja za njih **samo po sebi razumljivo** i pretpostavljeno? To povlači i pitanje postojanja doživotnih nevjenčanih brakova. U svakom slučaju pokazuje neophodnost zahvaćanja u široki kontekst elemenata društvenog života i odnosa. Vremenska komponenta koju je postavila Z. Rajković svakako ostaje kao osnovni kriterij. Međutim, u okviru daljeg interesa treba da uđu svi oni slučajevi registracije nevjenčanog braka pred rođenjem prvog djeteta ili nakon njega. Matične knjige vjenčanih i rođenih u mnogim našim krajevima (npr. Matični ured Kijevo, Vrlička krajina) sadrže više tih dokumenata nego o brakovima sklopljenim bar godinu dana prije rođenja prvog djeteta. Na tom istom širem prostoru centralne Dalmacije unazad deset godina i u gradskim sredinama djevojke se u pravilu udaju u visokoj trudnoći ili nekoliko mjeseci poslije poroda. U gradovima vjenčanju uglavnom ne prethodi zajednički bračni život, dok je na selu obavezan. Ovaj

² Isti, **Neka pitanja iz brakorazvodne prakse Okružnog suda u Sarajevu**, »Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu«, Sarajevo 1954, str. 149—168; Isti, **Razvod braka na području Okružnog suda u Dubrovniku**, »Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu«, br. X, Sarajevo 1962, str. 33—58.

kraj nije iznimka, no interes pobuđuje slična situacija nevjenčanih i nedovoljno provjerenih probnih brakova na području Vojvodine, u mnogo razvijenijem društvenom profilu sela od onoga u Dalmatinskoj zagori.

Zorica Rajković je svojom studijom o pokusnom braku, uza sva još otvorena pitanja, dala vrijedan prilog etnološkoj znanosti. Rasvijetlila je osnovni problem, dala osnovne kriterije za prosuđivanje pojave i njeno razlikovanje od nevjenčanog braka. Ustanovila je da tzv. probni brak nije tradicijska ustanova, tj. da nije institucija tradicijske kulture prošlih vremena, već se uslijed nepreciznosti gledanja poistovjećivao s tradicijskim nevjenčanim brakom. Ukazala je na pokusne bračne intencije kao mogući rezultat utjecaja novijih proizvodnih odnosa i njihova prodora u tradicionalne društvene profile. Autorica je ovim radom dala podlogu daljem rješavanju problema, obavivši velik dio znanstveno-istraživačkog rada. Pokazala je neophodnost poštovanja objektivnosti u pristupu. Kritičkoj ocjeni podvrgla je i sudove priznatih stručnjaka ne samo etnološke već i pravne i sociološke znanosti, ustanovljavanjem znanstvene istine o jednom dosad nedovoljno precizno definiranom, a običajem proglašenom ponašanju stanovnika našeg sela. U interesu je ne samo znanosti već i pravne prakse da se dokraja utvrdi postojanje ove pojave kao običaja i da se time i drugim strukama pomogne u pravilnom ocjenjivanju tog odnosa, specijalno u rješavanju sporova koji iz toga proizlaze a ugrožavaju društveni i moralni status seoske žene.

Autorica je zahvaćanjem pokusnog braka načela probleme suvremenog života, ne samo ruralne nego i urbane sredine, u koju se s novim stanovništvom unose i karakteristike tradicijskih odnosa. Time je ukazala i na neadekvatnost zakonskog gledanja u normiranju problematičnih stanja proizašlih iz nevjenčanog braka ili mogućeg pokusa, na iskorištavanje te situacije posebno od pripadnika tradicijske sredine, koje se reflektira na moralni status žene, u pravilu minorizirajući. Rad Zorice Rajković ukazuje i na nove

pravce društvene svrsishodnosti etnološkog rada i zbog svega toga je veoma dobrodošao.

Vesna ČULINOVIĆ-
-KONSTANTINOVIĆ

NOTIZEN, BEWOHNTE UMWELT, Betrachtungen zum Bauen und Wohnen in den Niederlanden, Institut für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie, Universität Frankfurt am Main, Nr. 4, Frankfurt 1976, 179 str.

Već sam naslov *Naseljena okolina* novošću i neobičajenošću termina u dosadašnjem etnološkom komuniciranju izaziva čitaoca koji želi upoznati suvremena duhovna kretanja u etnologiji da zaviri u ovaj broj frankfurtskog časopisa »Notizen«. Doduše, podnaslov *Razmatranja o građenju i stanovanju u Nizozemskoj* kazuju nam da je riječ o jednoj od klasičnih tema iz područja tzv. materijalne kulture, znane obično pod naslovom *Naselja i nastambe*. No ovdje se ta tema obrađuje s nešto drugačijim pristupom nego što je uobičajeno. Opaža se da autori uvažavaju zahtjev moskovskog profesora Tokareva, objavljen 1970, koji drži da je stan zanimljiv za etnologa samo ukoliko jest (ili je bio, ili će biti) nastanjen, dakle stan u njegovu socijalnom ekvivalentu. Frankfurtski kolege tako stan ne tretiraju samo kao zaštitu čovjeku od utjecaja prirodne okoline, već kao mogućnost da čovjek u njemu ispolji vlastiti identitet u prostoru, odnosno da »uređeni stambeni prostor odražava identitet stanara, pa se on može u njemu djelomično prepoznati (str. 44). Osnovni je, dakle, naglasak u razmatranju stanovanja stavljen na identitet.

Prilozi devetorice autora u ovom tematskom broju rezultat su dvotjedne ekskurzije što ju je Institut za kulturnu antropologiju i evropsku etnologiju poduzeo u Nizozemsku. Usudujemo se pretpostaviti da se u tu zemlju